



FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Domarringarnas härkomst

Sahlström, Karl Esaias

Fornvännen 1942(37), s. 115-136 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1942_115

Ingår i: samla.raa.se

DOMARRINGARNAS HÄRKOMST

AV

K. E. SAHLSTRÖM

Den livliga diskussion, som på senaste årtionden förts om våra domarringar, har så gott som helt gällt frågan för vilket ändamål dessa stenmonument ursprungligen rests. Angående äldre åsikter i denna fråga kan hänvisas till T. J. Arnes uppsats i *Fornvännen* 1938 ävensom förf. i *Fornvännen* 1924. Här må endast erinras om att redan J. J. Worsaae i sitt arbete om Blekingske mindesmärker 1846 efter undersökningar över fornlämningarna inom Blekinge, där domarringar bilda ett rikt inslag i fornminnesbeståndet, framhåller, att även dessa ringar stundom bära omisskännliga spår av att vara gravar och fortsätter (sid. 12): »I den förstörda kretsen vid Hoby Prästgård stod ett lerkärl med brända ben och aska, och i åtskilliga andra har man under markytan påträffat det i gravarna vanliga lagret av aska och brända ben. Deras stora antal visar, att det en gång varit ett — troligen på grund av sin enkelhet — mycket vanligt begravnings-sätt att endast täcka brandstället eller urnan med jord samt omgiva hela platsen med en krets av stenar.»

Efter en sammanfattande översikt av de olika slagen av bleking-ska fornminnen yttrar han vidare (sid. 26), att det är påfallande att det bland så talrika och olikartade stensättningar ej skulle finnas en enda tings- eller offerplats . . . Det skulle ej vara någon brist på vare sig offer- eller tingsplatser om man följde den gamla åsikten, att sådana platser vore att söka i de runda stenkretsarna, som därför hava kallats dels offerkretsar, dels domarsäten eller domringar. Men häremot tala viktiga skäl. Det har ovan visats, att runda stenkretsar ligga överallt i Blekinge i stor mängd, ofta dock flera vid sidan av varandra och gärna mellan andra stensättningar och jordhögar, samt att de, liksom de fyrkantiga och ovala stensätt-

ningarna, innehålla dels lerkärl med brända ben och aska, dels det i gravarna vanliga asklagret. Vidare överensstämman de med de övriga stensättningarna däri att de äro lagda av större och mindre stenar, och att de ibland äro mycket stora och ibland mycket små, stundom knappt fem alnar i genomskärning. Redan härav är det uppenbart att de i regel kunna vara lika litet tingsplatser som offerställen.

Allt vad här anföres om domarringarna har ju till fullo bekräftats genom senare erfarenheter och inom andra trakter av vårt land.

Worsaaes uppfattning, som återfinnes i artikeln Domkrets i P. G. Bergs Svenskt konversationslexikon, 1845—52, synes emellertid ej rönt den uppmärksamhet, den förtjänat.¹

Av större betydelse blev J. H. Hofbergs inlägg vid Svenska fornminnesföreningens möte i Strängnäs 1877,² som upptog en programpunkt om domarringarnas ålder och ändamål. Hofberg framhöll efter erfarenheter från fornminnesuppteckningar i Närke, att domarringarna svårligen generellt kunde tolkas som tingsplatser. I stället ansåg han att de varit offerplatser. Som stöd för denna åsikt anfördes den iakttagelsen, att i närheten av samtliga 20 domarringar i Närke fanns en källa, och vidare att i de flesta fall gravar funnos i närheten av ringarna, ja t. o. m. inom ringarna hade man funnit gravar. Anförandet gav Oscar Montelius anledning fästa uppmärksamhet på efterforskande av skålformiga gropar på domarringsstenarna. — Veterligen ha emellertid ej några skålgropar, som skulle kunna bekräfta Hofbergs uppfattning, någonsin iakttagits på stenar i domarringar i vårt land.

Den senare från tiden omkring sekelskiftet tämligen allmänt omfattade åsikten om domarringarna som en till sitt ändamål komplicerad art av fornminnen grundade sig på den nyssnämnda iakt-

¹ Att redan tidigare tvekan rått om domarringarnas användning framgår av en beskrivning över Varnhems pastorat i Skara stifts bibliotek, författad efter 1811 av prosten Olof Sundholm, död 1819. Där omtalas en samling stensättningar (varibland tre domarringar) på Amundtorp Mellomgårdens ägor »hvilken plats af somliga hålles för att hafva varit domarsäte och af somliga begrafningsställe».

² Sv. forn.-tidskr. Bd 3. Jfr Nerikes gamla minnen, Örebro 1868, sid. 33—39.

tagelsen att (i Närke) källor regelbundet träffades i grannskapet av ringarna, varjämte uppgavs att gravar i regel ej funnos i domarringarna och jämförelse gjordes med kända anordningar vid medeltidens tingsplatser.³

Att domarringarna i någon särskild utsträckning skulle ligga anknutna till (offer-)källor har ej genom senare systematiska undersökningar bekräftats. Iakttagelsen om de nerkingiska domarringarna i detta avseende innebär endast, att i närheten av gravfältet legat en bebyggelse med tillgång till källvatten.

Uppgiften att gravar saknas i domarringarna visade sig genom 1920- och 30-talets undersökningar vara grundad på otillräckliga undersökningar. De till flera tiotal uppgående undersökningar av domarringar, som utförts under de senare årtiondena, hava nästan undantagslöst bragt i dagen gravar inom ringarna. Sju av dessa utgrävningar lokalisera sig till Öland, de övriga ligga spridda över sydvästra Sverige jämte Närke. Den nutida erfarenheten kan formuleras sålunda: Domarringarna innesluta i regel gravar.

Någon konstruktiv likhet synes vidare ej råda mellan de av vanligen resta stenar uppförda domarringarna och de medeltida tingsplatser, där stenar lades som underlag för stockar.

Mot den av Sune Lindqvist hävdade åsikten, att ringarna skulle vara uppförda till platser för tingsförhandlingar,⁴ talar slutligen såväl de vid nyare grävningar regelbundet framkommande gravfynden inom ringarna som dessas uppträdande i topografien.

Om det sålunda numera får anses ådagalagt, att domarringarna uppförts i anslutning till gravläggningar och således ursprungligen äro ett slag av gravmonument, återstår frågan om deras ursprung. Endast i förbigående har denna fråga hittills diskuterats. Arne finner det antagligt att de utvecklats ur äldre gravformer, närmast en låg hög med en stenring i kanten, men var detta skett, fortsätter han, kan ej utan ytterligare undersökningar utrönas.

Genom nyare undersökningar i Nordtyskland har emellertid framgått, att där förekommer en ej fåtalig grupp av gravar, alldeles likartade med de svenska domarringarna. Ett flertal delvis mycket omfattande utgrävningar ha givit goda hållpunkter för da-

³ O. Almgren, Sveriges fasta fornlämningar, Sthlm 1904.

⁴ Fornvännen 1921, sid. 95. Sv. turistfören. årsskrift 1924, sid. 49—50, Uppsala högar, sid. 17.



Fig. 1.
Stenkrets vid Odry. Efter W. La Baume.
Steinkreis bei Odry. Nach W. La Baume.

teringen. Härigenom synes också spørsmålet om de svenska domarringarnas härkomst få sin lösning.

Vid Odry i Pommerellen ligger ett gravfält av ett tjugotal högar och spridda bland dem ett tiotal stensättningar av mestadels glest ställda stenar, intill $\frac{3}{4}$ m i höjd, med en diameter av 15—30 m;⁵ ursprungliga stanantalet växlar mellan 16 och 29. Inom stenkretsarna höja sig flacka rösen.⁶ Från en grävning 1874 av A. Lissauer förvaras i Museum für Naturkunde und Vorgeschichte i Danzig lerkärlsbitar, vilka kunnat dateras till de första århundradena efter Kr. f. Deras tidsställning var emellertid ej känd vid tiden för Lissauers undersökning. Genom fynd av några stenåldersredskap i omgivningen drog Lissauer den slutsatsen att stenkretsarna tillhörde stenåldern. Förekomsten av resta stenar inom ringarna gav vidare anledning till en jämförelse med västra Europas stengrupper, och Odry anfördes en tid som den östligaste utlöparen av Västeuropas menhirs.

⁵ W. La Baume, Die Hügelgräber bei Odry (Pommerellen). Mitt. des Westpreuss. Geschichtsvereins 1936, s. 53.

⁶ P. Stephan uppger, att tre kretsar innesluta flacka högar, under det att de övriga ha plan yta. Mannus. Bd 7. S. 218.

Vid en 1914 utförd uppmätning av gravfältet fann lantmätaren P. Stephan, att kretsarna voro lagda i vissa rader, som han tillskrev astronomisk betydelse. Så skulle två rader visa vår- och höstdagjämningspunkterna, en annan rad vissa stjärnställningar och anläggningen astronomiskt dateras till 1760 före Kr. f.!

År 1926 företog emellertid J. Kostrzewski en undersökning, varvid tre högar och en stenkrets på gravfältet utgrävdes. De förstnämnda innehöllo skelett- och brandgravar från äldre romersk järnålder. Stenkretsen hade en diameter av $16\frac{1}{2}$ m och bestod av 17, ursprungligen 19 intill 70 cm höga stenar. Mellan dessa stenar låg en förbindande kedja av invid varandra lagda, mindre stenar. Inomrings fanns kullersten i tre skikt, med ett kullfallet stenblock i mitten och ut mot randen ännu ett. I ringens mitt träffades på ett djup av 1,75 m rester av en skelettgrav, en järnsölja med läderrest, som tidfäster graven till omkring 100 efter Kr. f. Resultatet av grävningarna sammanfattas sålunda: Stenkretsarna och högarerna höra till tid och innehåll samman. Stenkretsarna omsluta låga högar eller rösen, och högarerna omslutas av kantkedjor av likstora stenar, som dock förut ej varit synliga. Båda gravformerna innehålla gravar från de första århundradena efter Kr. f. Såväl skelettgravar som brandgravar förekomma. Gravskicket och gravgåvorna äro kännetecknande för den gotisk-gepidiska kulturkretsen under äldre romersk järnålder.⁷

Vad som särskilt anknyter härvarande stenkretsar till våra domarringar är konstruktionen med en förbindande rad smärre stenar mellan de stora i en ring resta stenarna. Samma företeelse återkommer hos domarringarna, visserligen ej så ofta, men åtskilliga fall äro dock kända. Sådana äro Götene och Torsö i Västergötland samt Järstorp i Småland. Dessutom kan nämnas de bekanta skeppsättningarna vid Blomsholm i Bohuslän och på Selaön i Mälaren.⁸

Anordningen med högar eller rösen inom ringarna förekommer också vid svenska och norska domarringar, ehuru som bekant åtminstone de svenska ringarna vanligen omsluta en plan yta. De resta stenarnas placering vid Odry är helt analog med den hos

⁷ R. Schindler daterar gravfältet till tiden från 150—250 e. Kr. Die Steinkreise von Odri. Der Deutsche im Osten. Jahrg. 3 (1940). H. 8.

⁸ R. Dybeck, Svenska minnesmärken. Sthlm 1851.

domarringarna, fastän antalet är större än det hos dessa ringar vanliga.

Stenkretsarna vid Odry stå ej som en isolerad företeelse. Liknande kretsar synas ej ha varit så alldeles sällsynta i Västpreus-

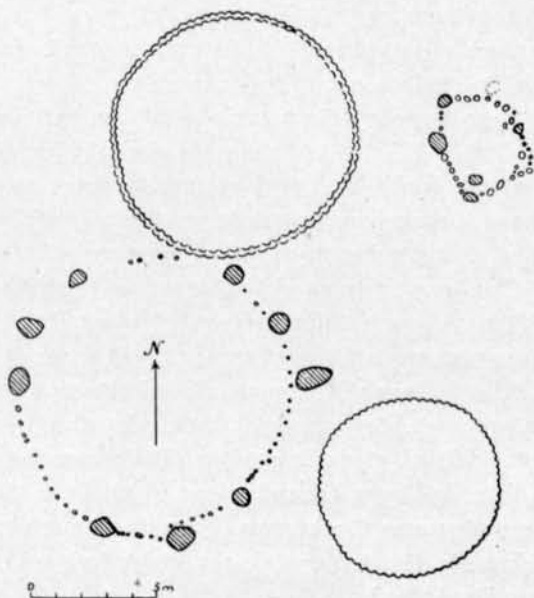


Fig. 2.

Domarring, röse och stensättningar vid Boda på Torsö i Västergötland.
Förf. 1922.

Richterkreis, Steinhaufen und Steinsetzungen bei Boda auf Torsö in Västergötland.
Verf. 1922.

sen.⁹ Som exempel kan anföras den numera försvunna kretsen vid Bösenfleisch, Kreis Konitz, med en diameter av 29,5 m och ursprungligen 24 stenar, en mittsten och omkring denna tre andra stenar. Att döma av en hos Bohnsack återgiven avbildning hava stenarna även här varit förbundna med låga stenrader. Vidare

⁹ D. Bohnsack, Ostgermanische Gräber mit Steinfeilern und Steinkreisen in Ostdeutschland. Gothiskandza. H. 2. 1940. Min uppmärksamhet fästes på denna uppsats genom fil. kand. Eric Oxenstierna, varför jag här uttrycker mitt tack.

Eibenfelde, Kreis Konitz, några tydliga stenkretsar, mycket lika de vid Odry, men numera borttagna.¹⁰

Ännu längre österut har i Niedenau i sydligaste Ostpreussen 1937 upptäckts ett antal i markytan halvt dolda stenkretsar, av vilka ett par utgrävts.^{9 11} De bestodo av omkring 12 på litet avstånd från varandra liggande stenblock, som omslöto en yta av 6 m diameter. Nära mitten träffades en brandgrop med flera vandaliska gravkärl samt bl. a. ögonfibulor av brons från 100-talet efter Kr. f. De senare jämte själva stenkretsen äro enligt Bohnsack utslag av



Fig. 3.
Stenkrets vid Bösenfleisch. Efter D. Bohnsack.
Steinkreis bei Bösenfleisch. Nach D. Bohnsack.

gotiskt inflytande. Att döma av den i Gothiskandza, H. 2, 1940, sid. 25 meddelade planen är det tvivelaktigt om dessa stenkretsar få räknas som domarringar. I varje fall äro de ej byggda enligt det vanliga schemat. Bohnsack jämför dem också (Altpreussen 3, 1938) med de av Gunnar Ekholm utgrävda stensättningarna på Kvarnbo i Läby sn i Uppland,¹² vilket förefaller rimligare.

I äldre och ursprungligare gestalt uppträda domarringarna västerut i Brandenburg, Vorpommern och Mecklenburg.

Vid Börnicke träffade man 1912 på ett märkligt gravfält i en flygsandsavlagring. Omkring 550 gravar blevo här framgrävda.¹³ Under gravfältets 500-åriga användning hade flygsand successivt hopat sig till en mäktighet av 3½ m över den gamla marken. Den

¹⁰ Mannus. Ergänzungsbd 2. 1910. S. 89.

Ytterligare ett antal stenkretsar anföras av R. Schindler, Die Steinkreise von Odri. Der Deutsche im Osten. Jahrg. 3 (1940). H. 8. (Tillägg i manuskript.)

¹¹ D. Bohnsack, Die Germanen im Kreise Neidenburg unter Berücksichtigung der neuesten Funde. Alt-Preussen. 3. H. 3. 1938.

¹² Fornvännen 1938.

¹³ A. Götze, Art. Börnicke i Eberts Reallexikon.



Fig. 4.
Stenkrets vid Börnicke. Efter A. Götze.
Steinkreis bei Börnicke. Nach A. Götze.

ständig stödig markytan hade föranlett olika höjdlägen av gravarna, varigenom den relativa kronologien säkert och tydligt kunde avläsas. Den äldsta markytan markerades av ett oavbrutet fortsättande askskikt, som sannolikt uppstått därigenom att skogen avbränts vid gravfältsanläggningen. Gravfältet omfattade tiden från omkring eller något före 500 före Kr. f. till tiden omkring Kr. f. Gravskicket var det för denna tid vanliga, likbränning och nedläggning av de brända benen tillsammans med gravgåvor i en urna. Mera sällan förekommo benhopar utan urna; i ett fall visade sig bensamlingen ha bibehållit formen av ett uppåt konvergerande tråkrärl. Den i marken nedsatta urnan täcktes ej av en hög, utan man hade byggt ett gravmonument av annan dittills obekant art: intill $\frac{3}{4}$ m höga, ofta rått bearbetade flyttblock, 7—11 i antal, stodo resta i en krets av 3 till 5 m diameter omkring graven, i vilken urnan ställts i en stenpackning, täckt av en flat sten. En annan form för gravmonumentet var en ring av tätt ställda större stenar.



Fig. 5.

Stenkrets vid Börnicke. Efter C. Schuchhardt.
Steinkreis bei Börnicke. Nach C. Schuchhardt.

vars inre var fyllt med mindre stenar. På högre nivåer trädde stensättningarna tillbaka, och urnorna stodo enkelt nedsatta i marken. Karakteristiskt för gravgodset var en jättestor nål av järn med tre bronspläterade skivor invid varandra som huvud.

Enligt vad professor Götze godhetsfullt meddelat mig förekomma samtliga gravar med stenkretsar i det äldsta, understa skiktet. I sex fall voro kretsarna helt bibehållna med resp. 6, 6, 7, 7, 9 och 11 stenar. I fem andra fall fattades en sten, som vid sandtäckten gått förlorad, men att döma av de kvarvarande stenarnas lägen tydligen funnits. Ursprungliga antalet vid dessa kretsar var 7, 7, 8, 8 och 9.

En avbildning av en stenkrets med en i mitten framgrävd lerurna visar en fullt typren domarring. På detta gravfält uppträder således domarringen i sin karakteristiska utbildning redan vid eller före mitten av årtusendet före Kr. f.

Norrut finnas i Mecklenburg talrika liknande stenkretsar.¹⁴ Myc-

¹⁴ R. Beltz, Zu den »Steintänzen». Mecklenburg Jahrg. 24. 1929.

ket omtalad är samlingen vid Boitin (Bützow), på grund av de till densamma knutna sägnerna och de astronomiska uttolkningar stenarnas ställning givit anledning till. En av Beltz återgiven plan och avbildning från 1837 visar två fullständiga ringar av vardera 9 höga, resta stenar samt en tredje ring av återstående 6 stenar. Ursprungliga antalet har även här varit 9.¹⁵ Ytterligare har funnits en fjärde ring på 140 m avstånd. Även denna med 9 stenar.¹⁵ Såväl planen som avbildningen visar, att dessa stenkretsar varit helt överensstämmande med svenska domarringar. Beltz omtalar, att vid en undersökning 1929, varvid försöksgrävning företogs över c:a 40 kvm, påträffades en av stenar omgiven urna och tvenne med stenar skyddade brandplatser. Urnan förskrev sig från äldre järnåldern. På grund av det torftiga gravgodset anser Beltz det sannolikt, att gravsättning här skett på en förut helgad plats.¹⁶

Ytterligare en del uppgifter om stenkretsar i Mecklenburg anföras av Beltz. Av dessa förefalla följande tre vara av domarringskaraktär:

NV om Bützow har i Schlemminer Forst enligt en beskrivning från 1826 funnits en 10 fot hög sten (tolkad som offersten), omgiven av en krets av 7 mindre stenar. De senare numera borttagna.

I Lähnwitz finnes en stenkrets av 9 stenar, diam. 11 m, nyupprett av krigsfångar 1917—18.

Vid Spornitz står en krets av nu 7 stenar, men av deras placering att döma ha ytterligare stenar funnits. Vid en av stenarna har träffats en bronsåldersurna med en bronsring.

Om den numera borttagna stensamlingen Siebensteine vid Dambeck nära Schwerin varit av samma beskaffenhet som de ovan nämnda, kan av den korta beskrivningen ej med säkerhet avgöras. En mera komplicerad byggnad äger en stensamling vid Klopzow med tvenne koncentriska kretsar båda med markerat större stenar i nordväst.

Beltz' undersökningar ha med framgång fortsatt av J. Becker.¹⁷ Vid Ziesendorf, ett par km SSV om Rostock, utgrävde han en

¹⁵ R. Müller, Prähist. Zeitschrift. 22. 1931. S. 198.

¹⁶ R. Beltz, Vorgeschichtliche Denkmäler i Bericht über die 21 Hauptversammlung des Heimatbundes Mecklenburg. Mecklenburg. Jahrg. 24. 1929.

¹⁷ Steintänze und Steinkreise. Mecklenburg. Jahrg. 34. 1939.

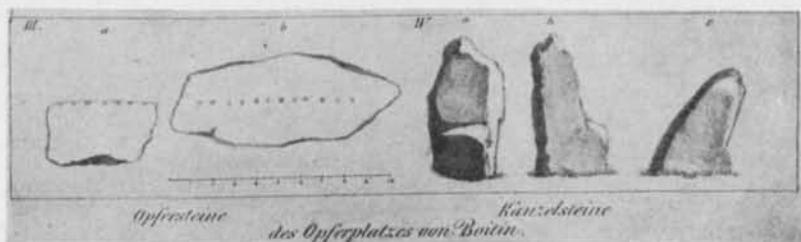


Fig. 6.
Stenkretsar vid Boitin. Efter R. Beltz.
Steinkreise bei Boitin. Nach R. Beltz.

stenkrets av 10 m diameter. Ursprungliga antalet stenar kunde ej med säkerhet bestämmas, då flera voro flyttade och på andra ställen uppenbarligen några stenar borttagna. Inom kretsen var en förhöjning av 40 cm höjd. I mitten stod en urna omgiven av brandjord. Den dateras på grund av sin form till Jastorf *b* eller *c*.

På statsdomänen Helm, revier Körchow i västra Mecklenburg utgrävde Becker tre stenkretsar, vardera av 7 stenar och med en diameter av omkring 7 m. Inom kretsarna höjde sig låga högar, som innehöllo bitar av urnor tillhörande äldsta järnålder, Wessenstedtstadiet. I varje ring träffades endast en urna. Tätt bredvid dessa kretsar låg ännu en stenkrets av 7 mest ännu upprätt stående större stenar. Någon utgrävning av denna företogs ej, men i jorden lågo skärvor från samma tid, äldsta järnålder, jämte brända ben och en ring av järn. Anläggningen vid Helm är enligt Becker det äldsta av honom kända exemplet på stenkretsar.

På Netzeband-heden, 3 km väster om Wolgast, undersökte H. J. Eggers¹⁸ 1927 en stenkrets av då återstående fem mäktiga granitblock, varav tre upprättstående eller lutande och två kullfallna; höjden omkring 1½ m. Enligt tidigare beskrivning och uppmätning från 1878 ägde den då 9 stenar i en tämligen regelbunden ring. (Enligt Eggers förmodan har ursprungliga stenantalet varit 11, men detta synes av kartplanen att döma vara osäkert.) I mitten var en föga märkbar förhöjning. En uppteckning från 1830 omtalar två stenkretsar, men av denna andra fanns numera ej några säkra spår. Från 1880-talet omtalas fynd av bronsföremål och urnor på platsen.

Vid undersökningen 1927 upptogs ett meterbrett schakt tvärs över ringen, vilket på mitten utvidgades till 5 m bredd. I detta mittparti på en yta av 20 kvm träffades ett 40-tal urnegravar med brända ben. Urnorna stodo på 35—40 cm djup. Det täckande 25—30 cm mäktiga humusskiktet fortsatte oförändrat över gravarna, varav drages den slutsatsen, att detta bildats efter gravplatsens användning, och att urnorna ursprungligen ställts på endast 10—15 cm djup. Gravformerna voro av följande fyra typer:

1. Urnorna omgivna av en sluten stenpackning av i medeltal knyt-nävsstora stenar.

¹⁸ Zwei Urnenfriedhöfe aus der Umgehung des Dorfes Netzeband. Mitt. aus der Sammlung Vaterländ. Altertümer der Universität Greifswald. 4. 1930.

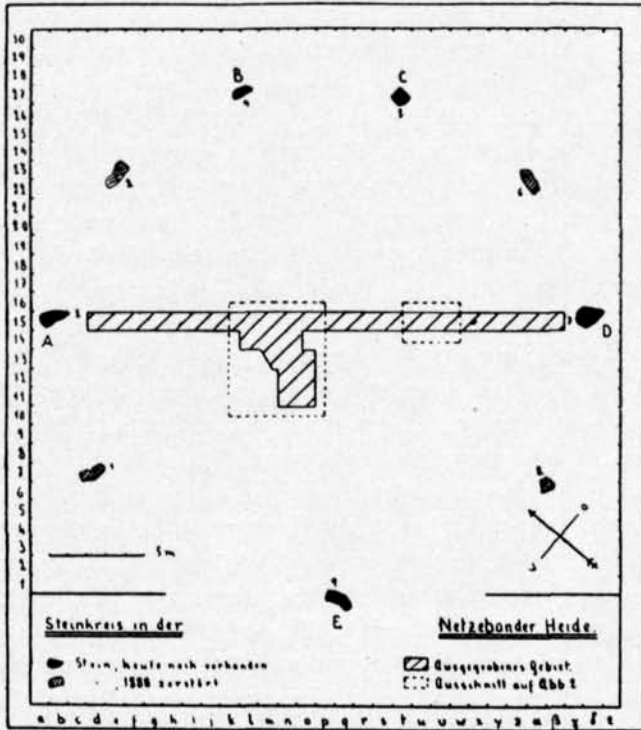


Fig. 7.

Stenkrete på Netzeband-heden. Efter H. J. Eggers.
Steinkreis in der Netzebander Heide. Nach H. J. Eggers.

2. Urnorna ställda på småsten, omgivna av få stenar.
3. > > > > men f. ö utan stenomsättning.
4. > > fritt i sanden.

I sex fall funnos omedelbart över eller något över urnorna huvudstora stenar, som ursprungligen torde ha legat synliga i marken. Av gravgods fanns endast i några urnor små, obestämbara, helt förrostade järnfragment. Keramiken visar en mångfald former: vida bukiga kärl med låg hals, kägelformiga kärl, låga vida skålar, kärl med klotformig buk och trattformig hals etc. En av urnorna tillhör möjligen tidig la Tène, de övriga göra intryck av att vara yngre, sen la Tène. Gravarna datera sig sålunda från la Tènetiden och gravplatsen synes hava varit i bruk under flera århundraden.

Från Hohenbarnekow vid Franzburg sydväst om Stralsund omtalas en stenkrets av alldeles samma art som den på Netzebandheden.¹⁹

Det anförda visar, att stenkretsar (Steintänze und Stenkreise²⁰) av samma konstruktion som de svenska domarringarna varit en tämligen allmänt brukad gravform i norra Tyskland både inom västgermanskt och ostgermanskt område, från Mecklenburg till Västpreussen. Man återfinner hos härvarande stenkretsar alla de för svenska domarringar karakteristiska dragen: en rund krets av glest, på tämligen likstora avstånd resta eller satta klumpstenar, omslutande en gravplats. Vidden är mycket växlande, från några få m till ett 30-tal m. Även stenantalet växlar. Ehuru uppgifterna härom äro ofullständiga, är det anmärkningsvärt att i flertalet fall, då sådana finnas, ursprungliga stenantalet i västgermanska stenkretsar uppgives vara 7 eller 9, samma tal som oftast återkomma hos svenska ringar. Marken inom ringarna är inom västgermanskt område än helt plan än täckt av ett flackt röse, inom östgermanskt område är det vanligast med ett röse inomrings, men även ringar utan röse uppgivas förekomma. De under senaste årens utgrävningar av domarringar i Västergötland flerstädes framkomna stensatta brandbottnarna synas också ha sin motsvarighet på tysk botten (Boitin).

Vid Odry visa ringarna, som jag förut nämnt, en speciell anordning med förbindande rader av smärre stenar satta mellan de stora blocken. Även denna detalj återkommer som förut nämnts i flera fall i Sverige.

Efter de talrika utgrävningar av nordtyska stenkretsar, som numera föreligga, och vilka samtliga med ett undantag givit gravrester, torde det väl svårligen längre kunna råda tvivel om att de tyska stenkretsarna liksom de motsvarande svenska domarringarna från början rests som gravmonument. Någon tvekan härom synes ej heller förefinnas hos nyare tyska arkeologer. Att en enstaka krets i Västpreussen genomgrävts utan fynd fullständigare ju endast överensstämelsen med förhållandena i Sverige.

¹⁹ Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit. Jahrg. 10. 1934. S. 140.

²⁰ Enligt J. Becker användes benämningen *Steintänze* om ringar med plan inre yta, under det att hos *Steinkreise* stenarna vanligen, men ej alltid, stå resta omkring ett röse.

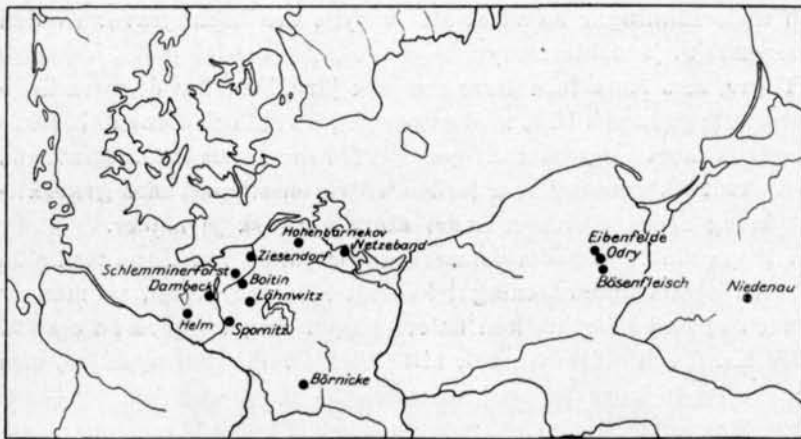


Fig. 8.

Stenkretsar av domarringskaraktär i norra Tyskland.
Steinkreise von Richterkreiskarakter in Norddeutschland.

I sin ovannämnda uppsats diskuterar Becker de till stenkretsarna knutna sägnerna och nämner även ett fall, där en stenkrets i folktraditionen kallas tingsplats. Sägneras ålderdomliga prägel anföres som skäl för att kretsarna varit platser för kult och offer. Men, fortsätter han, därmed är intet sagt om deras uppkomst. Och senare tillägger han: för egen del anser jag graven vara det primära.

Becker påpekar vidare, att de västgermanska ringarna med sina små dimensioner äro äldre än de stora östgermanska ringarna.

Uppräadandet av så helt likartade gravformer inom västgermanskt, östgermanskt och stora delar av nordgermanskt område förutsätter givetvis ett historiskt samband, en successiv spridning till allt vidare områden. Hur denna tillgång är en fråga för vars besvarande domarringarnas tidsställning inom olika delar av deras vida utbredningsområde blir av avgörande betydelse.

Såvitt de hittillsvarande utgrävningarna ge vid handen har användandet av stenkretsar kring gravplatsen tidigast börjat inom västgermanskt område. Här uppträda de i sin enklaste och tydligtvis mest ursprungliga form med en vidd av få m och med ett stenantal, där talen 7 och 9 framträda. Marken inom ringen är plan

och undersökningar ha visat att de hysa urnebrandgravar av den förrromerska järnålderns typ.

Yngre, men ännu från äldre romersk järnålder, äro de mera komplicerat byggda och både med avseende på vidd och stenantal större ringarna inom ostgermanskt område. De inom dem funna gravarna med såväl likbränning som jordande överensstämma med gravskicket kring nedre Weichsel under äldre romersk järnålder.

I fråga om de svenska domarringarnas ålder har Arne med stöd av ett tjugotal undersökningar kommit till det resultat, att man av fynden ej med säkerhet kan datera någon ring tidigare än c:a 400 efter Kr. f. och att de framför allt tillhöra folkvandringstiden, men kanske levde kvar in i vikingatiden.²¹ Till samma tid, 400—500-talet, höra också åtminstone åtta av mig i Västergötland senare undersökta ringar. Ehuru det således föreligger ett ganska stort antal undersökningar, som givit tämligen samstämmiga dateringar, torde man dock knappast ännu få anse frågan om de svenska domarringarnas tidsställning fullständigt och slutgiltigt avgjord. En stor del av de daterade ringarna tillhöra utkanterna av dessas utbredning i Sverige, särskilt Öland, där uppträdandet av särpräglade former med underliggare till stenarna tyder på sent datum. Av de talrika ringar som ligga knutna vid la Tène-tidens gravfält inom norra Västergötland är ännu ingen genomgrävd. Möjligheten att domarringar börjat resas redan under romerska järnåldern bör därför i avvaktan på ytterligare undersökningar och fynd alltjämt hållas öppen. En direkt antydning om en högre ålder ger också en till äldre romersk järnålder daterad gravhög, omgiven av 9 resta stenar, vid Tune kyrka i Östfold i Norge.

Men längre tillbaka än till tiden omkring Kr. f. är det ej möjligt att spåra användningen av domarringar i Sverige. Den nordgermanska gruppen är således deciderat yngre än åtminstone den västgermanska gruppen. En följdriktig slutsats härav blir, att de svenska domarringarna uppstått genom inflytanden från Nordtyskland, där denna gravform under århundraden tidigare brukats.

När och på vilka vägar överföringen skett låter sig ännu ej närmare bestämmas. Vissa särdrag i domarringarnas konstruktion leda osökt till östgermanerna. En från Ost- och Västpreussen ledande kulturström under äldre romersk järnålder till västra Sverige och

²¹ Domarringarna äro gravar. Fornvännen 1938.

Norge återspeglas på ett tydligt sätt i fornsaksmaterialet.²² Men då domarringarna i sina ursprungligare former ej träffats i de östra germanlanden, är det uppenbarligen i främsta rummet från västgermanska områden mellan Oder och Elbe, som seden att omgiva gravplatsen med en stenkrets nått till Sverige liksom även de religiösa föreställningar, som dölja sig bakom de i ringarna framträdande 7- och 9-talen. Men här möter det förhållandet att, såvitt hittills är känt, de västgermanska ringarna ej fortsätta under romersk järnålder, under det inga säkert daterade svenska ringar kunnat föras längre tillbaka än till omkring 400 efter Kr. f. Såsom jag förut nämnt, torde emellertid de hittills företagna undersökningarna ej vara tillfyllest för ett säkert fastställande av tiden för de svenska ringarnas första uppträdande. Av allt att döma är den hiatus, som framträder i domarringarnas spridning, beroende av otillräckliga undersökningar framför allt i sydvästra Sverige. Det förefaller av den här gjorda sammanställningen över ringarnas utbredning och fyndinnehåll sannolikast, att den nya gravformen inkommit under de tider av livliga förbindelser med germanfolken i Nordtyskland, som utmärker den äldre romerska järnåldern. Vid en tid, då den gick ur bruk hos västgermanerna, upptogs den av nordgermanerna i sydvästra Sverige för att här senare nå sin allmännaste användning och vidaste spridning.

Särskilt intresse tilldrager sig i detta sammanhang förhållandena på Bornholm, som under förromersk järnålder är Nordens fornminnesrikaste område. Här förekomma ett antal stenkretsar av glest ställda, höga stenar och av klumpstenar. Vedel upptager i sin förteckning i Bornholms Oldtidsminder og Oldsager 20 kretsar av resta stenar, varav dock flertalet helt eller delvis förstörda. Till formen växla de från ovala till starkt rektangulära, ett par ha dimensionerna $4,75 \times 1,2$ m. Av de 17 kretsar, vilkas form är känd, angivas 8 vara fyrkantiga, 8 ovala och 1 rund. Dimensionerna växla mellan 14 och 4,75 m. De bornholmska »ringarna» äro således mycket skiftande, och de för domarringar karakteristiska formerna synas saknas eller vara mycket svagt företrädda. De skilja sig således väsentligt från såväl de nordtyska som de svenska ringarna; huvudmassan av dem torde få anses vara helt lokala utformningar.

²² O. Almgren, Nordeuropäische Fibelformen. 1923. S. 122.

Sägner om förstenade människor o. d. äro knutna även till de bornholmska stenmonumenten. En av dessa kallas Stendansen, en annan Tingsstenarna o. s. v.

Emedan ringarna mycket ofta uppträda i omedelbar närhet av resta stenar eller rösen, som daterats till bronsåldern och äldsta järnåldern, förmodar Vedel, att de tillhöra samma tider. Men något direkt fynd, som skulle bekräfta detta, föreligger ej. En av Vedel utförd grävning i en ring gav ej något gravfynd. Han framhåller vidare att det finnes en jämn övergång mellan de runda stensättningarna av en enkel eller dubbel rad av stenar och stenringarna.

De skiftande gestalter, i vilken stenringarna på Bornholm uppträda, i samband med den omständigheten att de mest karakteristiska formerna av domarringar synas saknas, visa att Bornholm ej spelat någon större roll vid domarringarnas spridning. Samma gäller också om de danska öarna, där gravformen saknas. Det återstår således endast att idén kommit över till Sverige genom direkta förbindelser med Nordtyskland.

Som en sammanfattning kan sålunda sägas: Seden att utmärka platsen för den i marken anbragta graven med en krets av glest ställda eller satta stenar uppträder inom västgermanskt område redan vid järnålderns början för att vara i bruk där under hela la Tène-tiden. Kretsarna äro äldst jämförelsevis små och omsluta än en enstaka grav än samlingar av gravar (familjegravar). I stentalet framträda särskilt talen 7 och 9. I mera omständigt anordnade former uppträder gravformen inom östgermanska områden under äldre romersk järnålder. Till Norden kommer den i sin äldre gestalt från det västgermanska området vid en tid, då den där går ur bruk, för att senare nå sin rikaste användning inom sydvästra Sverige under folkvandringstid.

I tämligen likartad gestalt spänner gravformen således över mer än ett årtusende med successiv spridning över allt vidare länder och under uppkomsten av lokala varianter. Den är ej förbunden med något bestämt gravskick utan den av ringen omslutna graven följer den under olika tider och hos olika folk rådande gravläggningsseden från den förromerska järnålderns urnebrandgropar under flat mark (västgermanerna) och den romerska järnålderns brandgravar vid sidan av skelettgravar (östgermanerna) till folkvandringstidens brandflak (götarna).

Frågan varifrån de idéer kommit till Nordtyskland, vilka givit anledningen till att utmärka eller kanske snarare inhägna gravplatsen med en stenkrets, har dryftats av tyska forskare. Vid sökandet efter ursprungslandet finner Schuchhardt, att endast Italien kan komma ifråga, varest seden att resa stenmonument bibehållit sig i Etrurien och vid Tessin.²³ Det kan ej råda något tvivel, säger han, att stenkretsar, ansiktsurnor och husurnor, vilka intimt höra samman och funnits med varandra, äro att föra tillbaka på inflytanden från norra Italien. Direkta vittnesbörd om vid denna tid rådande handelsförbindelser med Italien äro å ena sidan de vackra italienska bronskärlen, som framkommit i Nordtyskland, å andra sidan bärnstenens rika användning till prakt saker i Italien.

Senare ha visserligen J. Becker och D. Bohnsack sökt hävda ett nordiskt ursprung för de tyska stenkretsarna. »Die grossen Kreise und Tänze muten so durchaus germanisch an, dass wir fast unwillkürlich nach dem Norden schauen, ob von dort der Anstoss ausgegangen sein kann», säger Becker och försöker med åberopande av teckningar hos N. H. Sjöborg att följa deras utveckling från de nordiska bronsåldershögarernas kantsättning. Några säkra förbindande länkar i en sådan utvecklingskedja torde emellertid svårligen stå att uppleta i det svenska fornminnesbeståndet. Det faktum att domarringarna uppträda i sin ursprungligaste och karakteristiska gestalt i norra Tyskland redan omkring eller före mitten av första årtusendet före Kr. f. utesluter enligt mitt förmenande tanken på ett nordiskt ursprung. Av särskild betydelse för denna fråga blir den omständigheten att deras uppförande redan från början är förbundet med vissa religiösa föreställningar, vilkas synliga uttryck är, att de stenringar, som omslöto de dödas vilorum, skulle innehålla vissa bestämda antal stenar.²⁴ Dessa föreställningars ursprung kan svårligen sökas annorstädes än i Sö-

²³ Carl Schuchhardt, *Urgeschichte von Deutschland*. 2 Aufl. Berlin 1934. S. 196 och 201.

²⁴ Måhända har ursprungligen ringen varit avsedd att markera den vigda gravplatsen. Så har man i Danmark tolkat de under flat mark funna stenkretsar som omgiva urnegravar under förromersk järnålder. »Sikkert har vi her Helligkresen omkring den viede Grav. En beslættet Tanke om det helliggjorte, det til Dødsriget inviede er uttryckt i gravurnorna med avslagna öron. Joh. Brøndsted og Paul Nörlund, *Seks tværsnit af Danmarks historie*. Kbhvn 1941. Sid. 43.

derns gamla kulturländer och i varje fall ej gärna i Norden. Den betydelse och den livskraft som dessa med domarringsbyggandet sammanhängande religiösa idéer ägt, framgår tydligt därav att sedan de en gång nått över till Sverige, de där levat kvar med oförminskad styrka ända fram mot vikingatiden. Att de kunnat vara förenade med kult- och offerhandlingar är ju ingalunda utslutet, och i så fall kan ju även tolkningen av domarringarna som kult- och offerplatser ha ett visst berättigande, liksom också de traditionella benämningarna domarring, domarsäte etc. få sin förklaring därav, att platsen vid en och annan ring med passande topografiskt läge under senare tider varit använd som tingsställe.

ZUSAMMENFASSUNG

K. E. SAHLSTRÖM: Der Ursprung der sog. Richterkreise.

Die lebhafteste Diskussion, die in den letzten Jahren über die sog. Richterkreise geführt worden ist, hat hauptsächlich die Frage des Zweckes der Kreise behandelt. Obgleich schon J. J. Worsaae in den 1840-er Jahren durch Untersuchungen in Blekinge zu dem Ergebnisse gelangt ist, dass sie Bestattungsplätze waren, hatte noch im Anfang des 20. Jahrhunderts die volkstümliche Auffassung, dass sie Gerichtsplätze wären, viele Vertreter. Die vielen Ausgrabungen in verschiedenen Teilen des Landes in den 1920—30-er Jahren haben jedoch festgestellt, dass die Richterkreise regelmässig Gräber einschliessen.

Es erhebt sich nun die Frage, von wo diese im südlichen und mittleren Schweden so überaus zahlreich vorkommenden Grabmonumente ihren Ursprung haben. In den letzten Jahrzehnten hat man in Norddeutschland eine Mehrzahl Steinkreise ausgegraben, die den schwedischen Richterkreisen völlig ähneln. In die römische Eisenzeit gehören diejenigen bei Odry. Es sind grosse Kreise mit 16—29 Steinen, die durch Reihen von kleineren Steinen mit einander verbunden sind. Neben Odry nennt der Verfasser Bösenfleisch und Eibenfelde. Gleichartige Konstruktion zeigen eine Anzahl Richterkreise im westlichen Schweden. Die Kreise in Niedenau scheinen dagegen nicht zu den Richterkreisen im gewöhnlichen Sinne gerechnet werden zu können.

In älterer und ursprünglicherer Gestalt treten die Richterkreise in Brandenburg, Mecklenburg und Vorpommern auf. Besonders wichtig ist Börnicke, weiter Boitin, Lähnwitz, Spornitz, Ziesendorf, Helm und Netzeband. Bei diesen Steinkreisen finden sich sämtliche für die schwedischen Richterkreise charakteristischen Züge: ein runder Kreis von weit ge-

stellten Steinen, die einen Bestattungsplatz umschliessen. Der Durchmesser wechselt von wenigen m. bis 30 m. Auch die Zahl der Steine wechselt. Auffallend ist jedoch, dass im westgermanischen Gebiet die Anzahl der Steine oft 7 oder 9 beträgt, d. h. insoweit oft den schwedischen Kreisen entspricht. Dass die fraglichen Kreise Gräber sind, darüber scheint nunmehr unter den deutschen Archäologen kein Zweifel zu herrschen.

Das Auftreten eines so eigenartigen Grabdenkmales innerhalb west-, ost- und nordgermanischen Gebietes setzt natürlich einen historischen Zusammenhang voraus, eine Verbreitung über weitere Gebiete. Wie dies geschehen ist, sagt uns in erster Reihe das Alter der Kreise innerhalb der verschiedenen Teile ihres Verbreitungsgebietes. Nach den bisherigen Untersuchungen tritt die Sitte, den Friedhof durch einen Steinkreis zu markieren, frühestens im westgermanischen Gebiet auf. Hier finden sich die Kreise in ihrer einfachsten und ursprünglichsten Gestalt mit einem Durchmesser von wenigen m. und mit einer Steinzahl von oft 7 oder 9. Der Boden innerhalb der Steine ist eben und umhegt Urnenbrandgräber aus der vorrömischen Eisenzeit. Jünger sind die grösseren und mehr verwickelt gebauten Kreise innerhalb des ostgermanischen Gebiets. Die hier gefundenen Gräber weisen sowohl Erdbestattung als Leichenverbrennung auf und stimmen mit denen der unteren Weichsel während der römischen Eisenzeit überein. Was die schwedischen Richterkreise betrifft, sagt Arne, dass sie vor allem der Völkerwanderungszeit angehören. In den älteren Abschnitt dieser Epoche (400—600) gehören auch einige zehn vom Verf. untersuchte Kreise in Westgotland. Nach der Meinung des Verf. ist es jedoch nicht ganz ausgeschlossen, dass es auch noch ältere Richterkreise in Schweden gibt. Gewisse Umstände scheinen darauf zu deuten, dass man schon in der römischen Eisenzeit begonnen hat, solche Kreise zu errichten. Aus der Zeit vorher finden sich jedoch in Schweden keine Spuren von Richterkreisen. Die nordgermanische Gruppe ist also die jüngste und hieraus folgt, dass sie ihren Ursprung in Norddeutschland hat. Gewisse Spezialformen tauchen in Westschweden und Westpreussen auf, aber da in Westpreussen die ältere, ursprünglichere Form fehlt, ist die Sitte, den Friedhof mit einem Steinkreis zu umgeben und auch die religiöse Vorstellung, die sich an die Steinzahlen knüpft, offenbar aus der Elbe-Oder-Gegend nach dem Norden gekommen. Der Zeitintervall zwischen den datierten deutschen und den schwedischen Richterkreisen wird wahrscheinlich durch künftige Untersuchungen überbrückt werden. Als die Richterkreise bei den Westgermanen ausser Gebrauch kamen, wurden sie von den Nordgermanen übernommen.

In Bornholm haben die bekannten Richterkreise wenig charakteristische Formen und scheinen grösstenteils lokalgeformt zu sein. Im übrigen Dänemark fehlen sie. Die Richterkreise sind also durch direkte Verbindung von der Ober-Elbe-Gegend nach dem südwestlichen Schweden gekommen.

Zusammenfassend sagt der Verfasser: Die Sitte, das Grab mit einem Kreise von weit gestellten Steinen zu umgeben, tritt im westgermanischen Gebiet schon bei Beginn der Eisenzeit auf und dauert während der ganzen la Tènezeit. Die Kreise sind anfangs verhältnismässig klein und schliessen ein oder mehrere Gräber ein (Familiengräber). In mehr umständlichen Formen treten die Kreise im ostgermanischen Gebiet während der römischen Eisenzeit auf. Nach Norden kommen sie in ihrer ursprünglichen Form von den Westgermanen in der Zeit, wo sie dort ausstarben, um ihre reichste Verwendung im südwestlichen Schweden in der Völkerwanderungszeit zu erreichen. In annähernd gleicher Gestalt spannt sich diese Grabform über mehr als ein Jahrtausend mit allmählicher Verbreitung über weitere Länder und Aufkommen lokaler Abstufungen. Sie ist nicht mit einer bestimmten Grabsitte verbunden, sondern die von den Kreisen umschlossenen Gräber folgen den während verschiedener Zeiten und bei den verschiedenen Völkern herrschenden Bestattungssitten, von den Urnenbrandgräbern der vorrömischen Eisenzeit (Westgermanen) und den Brandgräbern nebst Skelettgräbern der römischen Zeit (Ostgermanen) an bis zu den Brandflächen der Völkerwanderungszeit (Nordgermanen).

Der Ansicht, dass die Richterkreise vom Norden nach Norddeutschland gekommen sind (J. Becker und D. Bohnsack), kann Verf. nicht beitreten. Die Zeichnungen nordischer Altertümer von N. H. Sjöborg können in diesen Zusammenhang nicht herangezogen werden.

Weit wahrscheinlicher scheint Verf. die von C. Schuchhardt vertretene Meinung, die Idee der Richterkreise stamme aus Norditalien. Von Bedeutung ist, dass die Errichtung der Kreise mit besonderen religiösen Vorstellungen zusammenzuhängen scheint, deren Ursprung wohl nur im Süden vorauszusetzen ist.

Dass die Richterkreise mit Kult- und Opferhandlungen haben verbunden werden können, ist also nicht ausgeschlossen; die Auffassung der Kreise als Opferplätze hat also eine gewisse Berechtigung. So sind auch die volkstümlichen Benennungen wie Richterkreis, Richtersitz etc. so zu erklären, dass der Platz neben einem oder anderem Kreis von hervorragend topographischer Lage in späteren Zeiten als Gerichtsplatz angewandt worden ist.